

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Лексика тематичної групи “фізичні риси людини та частини її тіла” в поліській говірці с. Липне

Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови ВНУ ім. Лесі Українки

Проаналізовано найменування особи та її фізичних рис, виявлені в говірці с. Липне, що розташована в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя. Усі засвідчені лексеми подано без огляду на їх функціонування в українській літературній мові чи інших говорах, що дало можливість представити більш-менш повну картину лексики цієї тематичної групи у досліджуваній говірці. Відзначено численні факти вживання багатьох синонімічних емоційно-оцінних назв одного поняття.

Ключові слова: лексема, лексичне значення, денотат, емоційно-оцінна назва, синонім.

Громик Ю. В. Лексика тематической группы “физические черты человека и части его тела” в полевском говоре с. Лыпно. Проанализированы наименования человека и его физических черт, зафиксированные в говоре с. Лыпно, расположенном в ареале среднеполевско-западнополевского порубежья. Все засвидетельствованные лексемы поданы без учета их функционирования в украинском литературном языке или других говорах, что дало возможность представить более-менее полную картину лексики этой тематической группы в исследуемом говоре. Отмечены многочисленные факты употребления многих синонимических эмоционально-оценочных названий одного понятия.

Ключевые слова: лексема, лексическое значение, денотат, эмоционально-оценочное название, синоним.

Hromyk Yu. V. Topical Vocabulary of “Pysical Features of Person and Parts of the Body” in Polissian Dialect of Lypne Village. The article analyses the nominations of person and his / her pysical features revealed in the dialect of Lypne village which is situated in the Middle-Polissian and Western-Polissian frontierland. All the marked lexemes are given regardless their functioning in the literary language or other dialects which enables to present a more or less complete picture of this kind of topical vocabulary in the researched dialect. Numerous cases of use of many synonymous emotional-evaluative nominations of the same concept are pointed at.

Key words: lexeme, lexical meaning, denotatum, emotional-evaluative name, synonym.

Постановка наукової проблеми. Одна з актуальних проблем сучасної діалектології – вивчення природи і статусу оцінки в семантичній структурі різних одиниць народної мови. Українську емоційно-експресивну діалектну лексику досліджували К. Д. Глуховцева [1], В. В. Лєснова [8; 9] (східнословобожанські говірки), В. О. Дворянкін [4; 5; 6] (східностепові говірки), Н. Д. Черкес [10] (говірки карпатського ареалу). Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики говірок вивчала Т. Є. Гуцуляк [3]. Разом із тим мовні засоби оцінки на матеріалі діалектного мовлення ще не отримали системного опрацювання.

Вдячним матеріалом для дослідження оцінних назв є лексика на позначення людини та її рис, а також суміжних понять, в українських поліських говірках. Емоційно-оцінні найменування особи в говорах поліського наріччя вивчені зовсім мало [2; 7]. Очевидно, пояснюється це складністю

фіксації емоційно-експресивних найменувань, оптимальне засвідчення яких можливе лише в процесі тривалого спостереження над спонтанним зв'язним мовленням носіїв говірки. Однак зафіксований у такий спосіб фактаж виявляється надто перспективним для наукового аналізу.

Об'єктом цього дослідження обрано поліську говірку с. Липне (місцеві варіанти назви – *Ліпни, Ліпн'і*) Ківерцівського району Волинської області, яку кваліфіковано як перехідну від західнополіських до середньополіських. Мета роботи – аналіз засобів вираження категорії оцінки на матеріалі тематичної групи “фізичні риси людини та частини її тіла”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Носії говірки с. Липне у відповідних мовленнєвих ситуаціях використовують порівняно велику кількість експресивно-оцінних назв огрядної людини, причому частина таких лексем спеціалізована відповідно до статі, віку, зросту чи інших індивідуальних особливостей денотата. Абсолютна більшість засвідчених назв мають виразно негативне оцінне значення.

Як означення до надмірно повної людини незалежно від її статі, віку, зросту чи інших особливостей уживано прикметники з негативним оцінним значенням: **грубецкі** [груб'ецк'і] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Йак л'удіна така́йа груб'ецка, то ти думайіш, шо то шо д'обре?*; **тильбати** [тил'ба́ти] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Вин так'і тил'ба́ти став – йак ба́ба бир'емин:а*; **шеручни** [ше́ручни] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Так'ей ш'еручней л'удіни ва́жко нат' д'ихат'*. Для вираження категорично негативної оцінки носії говірки користуються похідними з суфіксом *-ізн-* (*-узн-*): **гладізни** [глад'і́зни], **гладюзни** [глад'у́зни] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Вко́чи так'е глад'у́зне впа́слусо*; **грубізни** [груб'і́зни] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Там так'іх груб'і́зних баб'ей прив'і́з*; **тильбізни** [тил'б'і́зни] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Вин тил'ерика так'і тил'б'і́зни, шо ни вбийт'і*; **ширучізни** [шируч'і́зни] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Впа́сласа, то така́йа ста́ла шируч'і́зна, шо за́дин' ни вбийдиш*. Це ж семантичне навантаження в липенській говірці реалізують кілька дієприкметникових утворень: **рузбабехани** [рузбаб'е́хани] -а (-ая), -е (-єє), пор.: *Такá рузбаб'е́хана зруб'і́ласа, йак тур*; **вп'ас'яни** [впа́с'ани] -а

(-ая), -е (-ее), пор.: *То нат' ни пудуба́йе, шоп чулув'іку да такóм впáс'аном бут'*; **руспасяни** [руспáс'ани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Вун типéра так'і вже рупáс'ани, шо диві́ц:а гáтко*; **русповзли** [руспóвзли] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Сийно́ перш вин ни так'і рупóвзли був, шо ни кажі́.*

Засобами реалізації виразно негативного оцінного значення 'надмірно повна людина будь-якого віку, будь-якої статі' є ряд іменників: **гладінь** [глад'ін'] -и, ж., пор.: *Сам так'і хурушун, да тра такуйу глад'ін' на сибé вчипі́т'*; **грубінь** [груб'ін'] -и, ж., пор.: *То така́ груб'ін', шо зл'акáйіса*; **тильбінь** [тил'б'ін'] -и, ж., пор.: *На с'а вкóчис' йакáйа тил'б'ін' зрубíласа*; **шероч** [шéроч] -и, ж., пор.: *Диві́са, йакá шéроч, а муйá – вже ничó нимá*; **купінь** [куп'ін'] -і, ж., пор.: *Там така́ куп'ін', шо то́но л'удéй л'акáт'*; **кулик** [кúлик] -а, ч., пор.: *На вже з с'о кúлика – то рубóтн'ік, йак з минé бал'арíна*; **салінь** [сал'ін'] -і, ж., пор.: *І кажі́-но ти, йак то так'éца сал'ін' нат' у таку́ жару́ дíхат' мужé*; **сально** [сал'но́] -а, с., пор.: *Х'ібá ж вунó на л'удíну пухóже – йагжé сал'но́*. Частина наведених назв – семантичні діалектизми метафоричного типу, пор. факти з цієї ж говірки: *груб'ін'* 'надмірна товщина чогось', *шéроч* 'надмірна ширина чогось', *куп'ін'* 'велика купа чогось', *кúлик* 'мішок', *сал'ін'*, *сал'но́* 'товстий шмат сала'.

Спеціально для називання огрядного чоловіка незалежно від його віку, зросту в липенській говірці функціонує тільки одна лексема: **тельбач** [тél'бач] -а, ч., пор.: *Тиб'і с'ой тél'бач ни стинéц:а ни за хулóдну вóду*. Натомість у говірці відомі численні зневажливі назви огрядної жінки. Цей факт, очевидно, свідчить про те, що поліщуки значно вимогливіші до зовнішності жінки і сприймають її надмірну повноту категорично негативно. Так, надмірно повну жінку незалежно від її віку, зросту чи інших особливостей в основному позначають деривати з твірною основою *баб-*, як-от: **бабера** [бабéра] -и, ж., пор.: *Спунрóбував би ти сиб'і такуйу бабéру пругудувáт'*; **бабеха** [бабéха] -і, ж., пор.: *Такá бабéха, шо то́но л'удéй пужáт'*; **бабеца** [бабéца] -и, ж., пор.: *Тáмичка вже такáйа бабéца рупáсласа – тур нивíдумани*; **бабзно** [бабзнó] -а, с., пор.: *На йакó мóра с'е бабзнó вже ц'удá притил'ушилусо*; **бабоха** [бабóха] -

і, ж., пор.: *Х'ібал' с'о такуйу бабоху да хто замож з'ме?* Із таким же оцінним значенням виявлено одну назву з твірною основою *мам-*: **мамоха** [мам'оха] -і, ж., пор.: *От'о мам'оха вдал'аса – ни пруйті, ни пруйхат'.* Для вираження більш негативної оцінки огрядної жінки у говірці використовувані лексеми, що є семантичними діалектизмами метафоричного типу: **кубиляка** [кубил'ака] -і, ж., пор.: *Бач, йак'а кубил'ака!*; **куровисько** [кур'овис'ко], **курувсько** [куру'с'коб] -а, с., пор.: *Так'е куру'с'коб за жінку з'меш – ни пругудуйиш;* **тур** [тур] -а, с., пор.: *Куд'а с'ой тур нивідумани с'уне?;* **ромпа** [р'омпа] -и, ж., пор.: *Де ти так'у р'омпу да кулі наг'ін'анийу бачила?;* **румпуха** [рум'пуха] -і, ж., пор.: *Див'аса, йак'айа рум'пуха рузй'ласа;* **бучара** [буч'ара] -и, ж., пор.: *Тамик'і так'уйу буч'ару прив'із сиб'і за жінку!;* **сілник** [с'ілник] -а, ч., пор.: *Руспувз'ласа – с'ілник нивідумани.* Наведені назви – семантичні діалектизми метафоричного типу: у цій же говірці зафіксовано лексеми *кубил'ака* 'кобила (зневажливо)', *кур'овис'ко*, *куру'с'коб* 'корова (зневажливо)', *р'омпа*, *рум'пуха* 'велика жаба', *буч'ара* 'велика бочка', *с'ілник* 'матрац, набитий сіном' та ін. Крім наведених оцінних назв огрядної жінки будь-якого віку простежено спеціальні зневажливі назви тільки надмірно повної дівчини. Такі деривати є відсубстантивами з твірною основою *див-* < **д'вв-**, як-от: **дива** [див'а] -и, ж., пор.: *То с'о так'айа див'а да ни мн'йе вишив'ат'?*; **дивуля** [див'ул'а] -і, ж., пор.: *На с'а див'ул'а чо вже ревайе?* У досліджуваній говірці відзначено також спеціальні згрубілі назви товстої жінки, що має до того ж високий зріст: **гупача** [гупач'а] -і, ж., пор.: *Йа д'умала, мо, тамика нималад'у йак'а крас'авица, а вун'о гупач'а з гупач'і;* **дода** [д'ода] -и, ж., пор.: *С тей д'оди так'а руб'от'н'ица, йак з мин'е гун'дз'о танц'орка.* Як бачимо, більшість лексем зі значенням 'огрядна людина' стосуються осіб жіночої статі, до того ж саме стосовно жінок простежено виразну спеціалізацію таких найменувань з урахуванням віку, зросту чи інших особливостей денотата.

Крім лексем, які виражають категорично негативну оцінку фігури жінки, у липенській говірці відомі одиничні назви, що реалізують скоріше позитивну оцінку, хоча конкретний оцінний компонент у семантичній структурі таких

назв виявляється тільки в певній мовленнєвій ситуації і може варіювати від позитивного до негативного. Так, як означення до жінки, котра має пропорційно складено фігуру, закріпився прикметник **рускишна** [рускішна], пор.: *Гбн'ц'йакá рускішна д'івка вірубиласа*. Крім того, виявлено іменник, що називає молоду, здорову жінку, яка має пропорційно складену фігуру: **мулудінка** [мулуд'інка] -і, ж., пор.: *Ти-но дивіса, йакá мулуд'інка вірубиласа*.

Серед лексем із позитивним оцінним значенням, які виражають характеристику статури чоловіка, домінують прикметники, що підкреслюють загальну ознаку 'кремезний, такий, що відзначається силою, міцною будовою' (вік, зріст денотата до уваги тут не береться): **крепкі** [крéпк'і] -а (-ая), -є (-ее), пор.: *Гáрни хлóпиц, висóк'і, в плéчах так'і крéпк'і*; **крипізни** [крип'ізни] -а (-ая), -є (-ее), пор.: *Шо тиб'і такóм крип'ізно́м хадз'айінува́т'*; **крипецкі** [крипéцк'і] -а (-ая), -є (-ее), пор.: *Так'і чулув'ік гáрни, крипéцк'і*; **здуровецкі** [здурувéцк'і] -а (-ая), -є (-ее), пор.: *Чий с'о чулув'ік так'і здурувéцк'і*. Показово, що семантична структура всіх засвідчених лексем включає також семи 'здоровий' та 'такий, що відзначається особливою фізичною силою', пор. у таких контекстах: *Ти вже крéпк'і – каза́ли, шо в бóл'ниці бу́? Вун так'і крипéцк'і, шо та́мка ни йі́днá бул'áчка ни вч'іпиц:а. Встава́йтиса здурувéцк'і!* (при прощанні). Очевидно, кремезна фігура чоловіка, на думку поліщуків, є основною ознакою і запорукою його фізичного здоров'я та сили. Відповідно до цього в говірці з'явилися такі найменування кремезного чоловіка, які підкреслюють не стільки специфіку його статури, скільки особливу фізичну силу, міцне здоров'я: **моцар** [мо́цар] -а, ч., пор.: *Отó мо́цар – за йі́дні́м вда́ром йак'éйе дз'вашино́ всандр'ічив!*; **крипец** [крипéц] -пца, ч., пор.: *Вин так'і крипéц, шо с'у кулі́тку йі́днэйу руко́йу хоч на Знами́рівку миг би запи́рті;* **здурувінь** [здурув'ін'] -и, ж., пор.: *Така́ здурув'ін', йак гура́!* Інші іменники з загальним значенням 'кремезний чоловік' натомість реалізують виразно негативну оцінку: **чулувирно** [чулувирно́] -а, с., пор.: *С'е чулувирно́ йак з'ме в ру́к'і – нат' і ни пі́сниш;* **буйвал** [бу́йвал] -а, ч., пор.: *С'ой бу́йвал йі́днэйу рук'éйу с'о ми́шка на плéчи тиб'і стирб'ічит'*; **мидвідь** [мидв'ід'] -я, ч., пор.:

Той мидв'ід' хай би сам таку кулуд'ін' пудн'ав! Як бачимо, серед засвідчених назв трапляються семантичні діалектизми метафоричного типу. У липенській говірці простежено ще один випадок спеціалізації лексем із загальним значенням 'кремезний', зокрема, функціонують прикметники, що виражають ознаку 'невисокого зросту, але кремезний' і реалізують виразно позитивну оцінку: **тісни** [т'існи] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Йе хлѳниц ѳн'ц'ак'і т'існи – хурушун;* **штибни** [штѳбни] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Так'е малейе, а так'е, кажї-но ти, штѳбне.*

Предметом позитивної чи негативної оцінки часто виявляється зріст людини. Виявлені в говірці лексеми на позначення низькорослої людини характеризуються категоричним негативним оцінним значенням: **карачун** [карачун] -а, ч., пор.: *Так'і карачун, а вже й йїму жинїц:а дай;* **курдупиль** [курдѳпил'] -я, ч., пор.: *Вун так чос' і ни вірос, то і встівса курдѳпил'ом;* **нидуросток** [нидурѳсток] -стка, ч., пор.: *Ох, ни дай Бог нидурѳстка л'убїт': наг'їнац:а цулувѳц:а мин'ї спїна булїт'.* (Народна пісня); **пуц** [пуц] -а, ч., пор.: *Де то за такѳ пуца да зѳмож так'ей хурушуси!;* **кльоц** [кл'оц] -а, ч., пор.: *Вун так'і кл'оц кумѳдни – в ко нат' так'і вдівса.* Як зневажливе означення до низькорослої людини незалежно від її статі спорадично вживаний прикметник **карачунувати** [карачунувѳти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Ти йїгѳ пувїн'он знат', вун так'і карачунувѳти.* У досліджуваній говірці відомо ряд прикметників-означень до людини високого зросту (будь-якого віку, будь-якої статі). Із-поміж них лише два деривати виражають відповідну позитивну характеристику людини будь-якої статі, маніфестуючи значення 'стрункий, такий, що має високий зріст': **росли** [рѳсли] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Вин хлѳниц рѳсли вірубивса – рїхтик йак бѳт'ко. Йак д'ївка рѳсла, то й пудубѳйе;* **цибати** [цибѳти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Вун так'їгѳ вже хлѳниц – цибѳти.* Більшість же утворень цієї лексико-семантичної групи реалізують негативну оцінку, яка, щоправда, не є категоричною: **велични** [вѳлични] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Да с'о вкѳчи вун так'і вѳлични нат' вірос?;* **весучни** [вѳсучни] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Там так'і вже вѳсучни, шо ти й ни пузнѳйїш, найбѳт';* **дувгальяцкі** [дуѳгал'ѳцк'і] -а (-ая), -е (-

єє) і **дугалєцкі** [дуўгал'єцк'і] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Тра такóm дугал'єцком вімахат'!*; **дужіляцкі** [дуўжил'яцк'і] -а (-ая), -є (-єє) і **дужілєцкі** [дуўжил'єцк'і] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Вун так'і дужил'яцк'і нат' у с'у хату ни ввійде*. Простежено також іменники з загальним негативним значенням 'людина надто високого зросту (будь-якого віку, будь-якої статі)': **весоч** [вєсоч] -и, ж., пор.: *Да вкóчи ш с'о с тибé такáйя вєсоч вз'алáса?*; **висучінь** [висуч'ін'] -и, ж., пор.: *Ос'ó то висуч'ін'!*; **велич** [вєлич] -и, ж., пор.: *Да в ко с'а вєлич такáйя вдалáса?* Виявлено спеціальні зневажливі назви хлопця, який відзначається незвично високим зростом. Такі деривати є відсубстантивами з коренем *д'ад'*-, як-от: **дядюра** [д'ад'юра] -и, ч., пор.: *Так'і д'ад'юра, а мáжиса*; **дядюрник** [д'ад'урник] -а, ч., пор.: *Так'і д'ад'урник, а сам вдинуц:а ни мн'ійе*; **дядюрно** [д'ад'урно] -а, ч., пор.: *А с'ой д'ад'урно чо тута рєвайе?*

Інша фізична ознака людини, що часто стає предметом в основному негативної оцінки, – надмірна худорлявість. Поліщуки використовують кілька прикметників із загальним значенням 'надмірно худорлявий (незалежно від статі, віку чи інших особливостей людини)'. Усі такі лексеми виражають, як правило, негативну оцінку денотата відповідної статури (щоправда, зауважимо: ця оцінка не є такою категоричною, як у випадку з іменниками, про що йтиметься далі): **сухацкі** [сухацк'і] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Дес' ти тáмка, в том гóруди, зус'óm ни йісі, шо так'і сухáцк'і?*; **мизерни** [мизєрни] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Зáвший беш такáйя мизєрна, йак ни хоч бул'бу йісти*; **шкóбли** [шкóбли] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Нáше с'єйе дит'á йак'єйес' так'э шкóбле, зус'óm ничémне*; **ничемни** [ничémни] -а (-ая), -є (-єє), пор.: *Нáше с'єйе дит'á йак'єйес' так'э шкóбле, зус'óm ничémне*. Із-поміж іменників, уживаних зі значенням 'надто худорлява людина', лише одна лексема вживана стосовно денотатів будь-якої статі. Зауважимо, що негативний оцінний компонент у семантичній структурі цього найменування не є категоричним: **тін** [т'ін] -у, ч. і -и, ж., пор.: *Та Марус'а вже вісухла – живі т'ін хóдит'*. На с'ой т'ін вже дивіц:а шкóда. Решта іменників зі значенням 'надто худорлява людина', як зауважено вище, дають денотатові категорично негативну оцінку, причому відзначено певну

спеціалізацію назв. Так, стосовно надмірно худої жінки носії досліджуваної говірки використовують два найменування виразно зневажливого характеру: **сухобиздя** [сухобиз'д'а] -і, ж., пор.: *Отó ти вже сиб'і й ви́брав сухобиз'д'у;* **шкундя** [шкун'д'а] -і, ж., пор.: *Набó йак такагó шкун'д'а, то с'о ш нат' на л'удіну ни пудббне.*

Окрему підгрупу в межах описуваної лексико-семантичної групи становлять лексеми зі значенням 'надто високий і надмірно худорлявий (про людину будь-якої статі)', що їх теж можна кваліфікувати як зневажливі назви: **лумовувати** [лумóвувати] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *С'а мулудіца йакáс' лумóвувата – дей хто йійé, муйá сéстручко, зáмож з'ме;* **сухустой** [сухустóй] -я, ч., пор.: *С'ой сухустóй мужé х'ібá шо зрубít'?*; **стромбуль** [стрóмбул'], **стрембуль** [стрéмбул'], **штромбуль** [штрóмбул'], **штрембуль** [штрéмбул'] -я, ч., пор.: *На с'о чий так'і стрéмбул'? Йак так'і штрóмбул', то с'о крít'ика, а ни л'удіна.* До цієї ж підгрупи варто віднести зневажливу назву надто високої і надмірно худої жінки: **цибалка** [цібалка] -і, ж., пор.: *Чо ц'а цібалка тўтика, шо вже тўтика ти хоч?*

У липенській говірці, крім лексем із загальними нейтральними значеннями 'хворий' (*слабій, низдурóви*) та 'втомлений' (*замучани*), виявлено ті, що виражають надмірний ступінь інтенсивності відповідних ознак. Так, означеннями до людини надмірно хворобливої, схильної до захворювань, яка надто часто хворіє, є такі лексеми: **диликатни** [диликátни] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Тійа д'іти так'і ду прустўди диликátнийа;* **слабувікі** [слабув'ік'і] і **слабув'ікі** [слабуўйік'і] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Да вин зрóду так'і слабув'ік'і в минé.* Надмірний ступінь інтенсивності ознаки 'хворий' у липенській говірці реалізує прикметник **слабізни** [слаб'ізни] -а (-ая), -е (-ее) 'тяжко хворий, уражений серйозною хворобою', пор.: *Вунá отó вже с'ой м'іс'ац такайа слаб'ізна, шо гет' никудá.* Надмірний вияв ознаки 'такий, що має хворобливий вигляд, набрякле обличчя' в мовленні поліщуків представляє лексема **вбрескли** [вбрéскли] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Йак'іс' вин так'і вбрéзкли на виду.*

Надмірний ступінь інтенсивності загальної ознаки ‘знесилений, виснажений, такий, що перебуває в стані повного безсилля від втоми’ в говірці липенців реалізують три дієприкметники: **вбисил’яни** [вбисі́л’ани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Вже він зус’ом став вбисі́л’ани, йакужé влі́мок; загуздрани* [загу́здрани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *На йійé вже шко́да диві́ц:а, йака́ загу́здрана; зачовгани* [зачо́вгани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Диві́са, йака́ с’а старá вже тупéрика зачо́вгана.* Як конкретне означення до людини, знесиленої через тривалу тяжку хворобу, липенці використовують дієприкметник **заболяни** [забо́л’ани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Він чулув’ік забо́л’ани, а ти диву́йіса.* Засобом вираження конкретної ознаки ‘знесилений через тривале недоїдання’ є лексема **загулодяни** [загуло́д’ани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *У во́йну рис загуло́д’ани, то де те здуро́віе з’ме́ц:а.*

Зі значенням ‘зовсім голодний, який досі нічого не їв, який відчуває голод’ у місцевій говірці вживано означення **нигрішани** [нигр’ішани] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Вун ц’о́д’н’а в ту шко́лу пушо́в зус’ом нигр’ішани.* Протилежне значення ‘ненаситний, який багато їсть, якого не можна нагодувати’ реалізує лексема **нинайідни** [нина́йідни] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Шоб с’о так’é дит’а та таку́ ск’ібéл’у зду́жало зій́сти в мин’у́тину – йак’ес’ нина́йідне?*

У мовленні поліщуків простежено численні оцінні, в основному зневажливі, назви частин тіла людини. Такі анатомічні найменування можна вважати стилістичними синонімами до відповідних нейтральних номенів типу *гулува́, мо́рда* ‘обличчя’, ‘щока’, *зуби, рот, губи, лоб, живі́т (жуві́т)* і под. Як правило, такі зневажливі найменування підкреслюють нібито незвично великі розміри відповідної частини тіла. Виявлені лексеми, крім того, послужили дериваційною базою для творення зневажливих найменувань самої людини, яка характеризується такими анатомічними особливостями.

Із негативно-оцінним значенням ‘надто велика голова’ в липенській говірці переважно функціонують лексеми-деривати від загальноновживаного *голов-*, як-от: **гулувеца** [гулувэ́ца] -и, *ж.*, пор.: *За́рика пу с’ей гулувэ́ци йак вприжу́!; гулувешка [гулувэ́шка] -і, *ж.*, пор.: *Там така́йя гулувэ́шка, йак**

л'уц'к'іх дв'і; **гулувінь** [гулув'ін'] -і, ж., пор.: *Отó дубирі на с'у гулув'ін' ша́нку!* Абсолютним синонімом до наведених назв є також семантичний діалектизм метафоричного типу **рашка** [ра́шка] -і, ж., пор.: *Свуйей смёрт'у ни вмреш, бо сийно́ с'у́йу ра́шку дурну́йу дес' впреш*, пор. *ра́шка* 'велика дерев'яна посудина, в якій товчуть картоплю свиням'. Як зневажливе найменування людини з надмірно великою головою вживано дериват **гулувач** [гулува́ч] -а, ч., пор.: *А с'ой гулува́ч йакó вже мо́ра ц'удá притил'ушивса?* Відповідну ознаку 'такий, що має надто велику голову' маніфестує прикметник **гулувати** [гулува́ти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Нóсиса с пудéлками, йак Васи́л' гулува́ти.*

Численні згрубілі назви обличчя (рідше – щоки) людини, як правило, засвідчують кореневу морфему стилістично нейтрального в говірці номена *мо́рда* 'обличчя', 'щока': **мурдєльник** [мурд'єл'ник] -а, ч., пор.: *С'о мурд'єл'ника такó тра бу́ло дес' дв'і житк'і випасáт'*; **мурдінь** [мурд'ін'] -и, ж., пор.: *Така́ мурд'ін', шо мо́на кри́сей тувкті́*; **мурдяка** [мурд'ака] -і, ж., пор.: *Ту мурд'áку до́бре хтос' пудра́нав*; **мурдяца** [мурд'аца] -и, ж., пор.: *Тра бу́ло до́бре гуну́т' в ту мурд'áцу, коб до́вго памита́в.* Із такою ж семантикою активно вживані деривати й іншої структури: **муса** [му́са] -и, ж., пор.: *Та́мика така́йа му́са, да ше й чирво́на!*; **лич** [лич] -а, ч., пор.: *Той лич у йіго́ – гёт'йагде у свин'і*; **личуїдник** [личуйідник] -а, ч., пор.: *Та́мика так'і личуйідник, йак с'а мидні́ца.* Як зневажлива назва товстощокої людини зафіксоване одиничне найменування **мурдяй** [мурд'ай] -я, ч., пор.: *Бач, йак'і мурд'ай впа́с:а!* Відповідну ознаку 'товстощокий' маніфестує прикметник **мурдати** [мурда́ти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Коб бидá чо́рна, то биді́ бещ так'і мурда́ти.*

Як емоційно маркований відповідник стилістично нейтральної лексеми *рот* поліщуки в певних мовленнєвих ситуаціях використовують згрубілий номен **дзябри** [дз'абри] -ив, мн., пор.: *Закри́й дз'абри, бо дам, то йу́шк'іуу вмійіса.*

Уживані в липенській говірці лексеми зі значенням 'надто великі зуби' теж можна кваліфікувати як виразно зневажливі найменування, похідні від нейтрального загальноновживаного *зуби*: **зубирна** [зубірна] -ив, мн., пор.: *Ті́ми*

зубірнами мо́на і кус'ц'ума́ху вгрі́сти; **зубіська** [зуб'іс'ка] -ив, мн., пор.: *Там так'їа зуб'іс'ка пурубі́ли, йак то палк'і в рот пуўтика́ли.* Відповідну ознаку 'такий, що має великі зуби' маніфестує прикметник **зубати** [зуба́ти] -а (-ая), -е (-еє), пор.: *Така́ вунá зубáта, йагд́е кубі́ла йака́.*

Категоричним негативним оцінним значенням характеризуються виявлені в говірці іменники на позначення надто великого лоба: **лубешня** [лубе́шн'а] -і, ж., пор.: *Та́мка лубе́шн'а – йак кулі́дка; лубешник [лубе́шник] -а, ч., пор.: *С'ім лубе́шником мо́на дз'ва́х'і забива́т'.* Негативно марковане значення 'людина з великим лобом' маніфестують такі найменування: **лубешник** [лубе́шник] -а, ч., пор.: *А ти так'і лубе́шник вилі́к'і, і то пума́ливса на дурні́чку; лобач [ло́бач] -а, ч., пор.: *То с'о ти, ло́бачу, так'е́ ту́тик'і вчве́рив.* Відповідну ознаку 'такий, що має великий лоб' маніфестує прикметник **лубати** [луба́ти] -а (-ая), -е (-еє), пор.: *Йак'ес' те дит'а́ так'е́ луба́те.***

Значення 'надто великі губи' у говірці передається аугментативними утвореннями з коренем *губ-*: **губіська** [губ'іс'ка] -ив, мн., пор.: *Йак йа тиб'і́ зára вприжу́ пу тих губ'іс'ках здуро́вих!; губирна [губі́рна] -ив, мн., пор.: *А вже йак тійа губі́рна свуйе́ наду́йе!* На позначення людини, яка має надто великі губи, вживано зневажливе найменування **губін** [гу́б'ін] -а, ч., пор.: *На вже с'ой гу́б'ін чо ту́та с'їа миск'і́ слі́нит'?* Відповідну ознаку 'такий, що має великі губи' маніфестує прикметник **губати** [губа́ти] -а (-ая), -е (-еє), пор.: *В ко вунá в йіх така́ губáта?**

У мовленні жителів с. Липне простежено ряд зневажливих назв очей людини: **сліпи** [с'л'і́пи] -ий, мн., пор.: *Тійа с'л'і́пи в'е́чно залі́тийа – де вунó дитей́ бе ба́чит';* **зікри** [з'і́кри] -ив, мн., пор.: *Йак ві́пйе, то вже гонó тійа з'і́кри пустану́л'а́йе; більми [б'і́л'ми] -ий, мн., пор.: *Там тійа б'і́л'ми то́но св'і́тац'а; бильмачі [бил'мач'і́] -ив, мн., пор.: *Да чо с'о ти ду мине́ свуйе́ бил'мач'і́ пустанувл'а́йіш, гет'йакд́е ду свей ма́тири?;* **гучирна** [гучі́рна] -ив, мн., пор.: *Йакó мо́ра ти свуйе́ гучі́рна тійа заска́л'ани на мине́ пу́ста́вив?;* **гучиська** [гучі́с'ка] -ив, мн., пор.: *Ті́ма гучі́с'к'і́ми так і св'і́тит';***

пружектюри [пружéкт'ури] -ив, мн., пор.: *С'ой бил'мáч но свуйíми пружéкт'урами с'в'ítит'*. Значення 'той, хто має великі, вирячкуваті очі' реалізується зневажливим номеном **бильмач** [бил'мáч] -а, ч., пор.: *С'ой бил'мáч но свуйíми пружéкт'урами с'в'ítит'*. Відповідну ознаку 'такий, що має вирячкуваті очі' маніфестує прикметник **бильмати** [бил'мáти] -а (-ая), -е (-еє), пор.: *Там ни так'é вже й хуруствó, бо бил'мáта.*

Як зневажливі назви надто великого носа у говірці простежено такі лексеми: **нусяра** [нус'áра] -и, ч., пор.: *Тим нус'áруйу гур'íлку за к'íлóмитир чуйе*; **нусярник** [нус'áрник] -а, ч., пор.: *Так тиб'í і д:убй'у то нус'áрника*; **дзямбур** [дз'ámбур] -а, ч., пор.: *Отó дз'ámбур!*

Відповідно до загальноновживаного стилістично нейтрального іменника *шийа* в мовленні жителів с. Липне зафіксовано кілька аугментативних дериватів зі значенням 'довга або надто товста шия': **шиєца** [шийéца] -и, ж., пор.: *Шийéца замус' у бусла*; **шийно** [шийнó] -а, с., пор.: *Тáмика так'é шийнó!*; **шияка** [шийáка] -і, с., пор.: *Тéйу шийáкуйу мóна багáто шо бáчит'!*; **шияра** [шийáра] -и, с., пор.: *Тóто шийáру і вíпас сиб'í.* Окрім того, виявлено зневажливу назву для відвислої шкіри під підборіддям: **пудгарло** [пудгáрло] -а, с., пор.: *Гóн'ц'йак'е сиб'í пудгáрло на гуруц'к'íх харчáх найів, а все стóгне, шо такá б'íдуйка.*

Відповідно до загальноновживаного стилістично нейтрального іменника *ног'і* в досліджуваній говірці функціонує ряд зневажливих найменувань: **гєли** [г'éли] род. гєл, гєлий, мн., пор.: *Примí свуйé г'éли, а то пруйтí ни мóна*; **лапи** [лáпи] -ий, мн., пор.: *Забирí тійа лáпи, а то на цýлу хáту!*; **лапирна** [лапíрна] -ив, мн., пор.: *Тійа лaпíрна свуйé вже чо ц'удá впéрла?*; **лапіська** [лап'ís'ка] -ив, мн., пор.: *Тáмка лaп'ís'ка так'йа, шо ни мóна гóбув дубрáт'*; **лапацони** [лапацóни] -ив, мн., пор.: *Примí с'ц'ул'ка тійа свуйé лапацóни, а то ни пруйтí, ни пруйíхат'*; **купаници** [купанíци] -ий, мн., пор.: *Пуруставл'áли свуйé купанíци, а ти хоч йак хоч тўтика, так і худí.* Варто зауважити: всі наведені іменники, за винятком деривата **гєли**, використовуються також як зневажливі найменування рук людини. Як зневажлива назва людини з

великими ногами вживаний іменник **лапацон** [лапацѠн] -а, ч., пор.: *Ти, лапацѠне, хоч би с'їѡа г'єли свуйє зу стєшк'ї прин'ав.* Ознаку 'такий, що має великі ноги (руки)' маніфестує прикметник **лапати** [лапáти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Так'є лапáте в ко ти нат' вдалѠсо – тўхл'ї сурукѠви тра.*

Зі значенням 'крива нога' поліщуки вживають зневажливий номен **рага** [рáга] -і, ж., пор.: *Пуруставл'áѡе тїѡа свуйє рáг'ї, а ти хоч лєтай пу хáти – ни мѠна пруйтї.* Ознаку 'такий, що має криві ноги' маніфестують прикметники: **рагати** [рагáти] -а (-ая), -е (-ее), пор.: *Хоч би та зарáза рагáта ц'удá ни мишáласа; кривулапи [кривулáпи] -а (-ая), -е (-ее), пор.: Ше ѡ такѠм нипутр'їбнику кривулáпом даѡ гучїт' тибє.*

Із негативно-оцінним значенням 'надто великий живіт' функціонують такі лексеми: **живутисько** [живутїс'ко] -а, с., пор.: *Тра хлѠпцу да такѠго живутїс'ка вїпастї; живутяра [живут'áра] -и, ж., пор.: ПупрѠбуѡ тупєрика так'їѡу живут'áру пунусїт'; тельбо [тєл'бо] -а, с., пор.: Їак то в так'ї жар'у с'є тєл'бо ѡм'ї нусїт' тр'удно.*

Зневажливу назву для надто широких плечей реалізує іменник **пличиська** [пличїс'ка] -ив, мн., пор.: *Тáмика на тих пличїс'ках мѠна цїлу хáту пиринистї.*

Як зневажлива назва грудей людини вживане аугментативне утворення **грудиська** [грудїс'ка] -ив, мн., пор.: *В ѡгѠ ж грудїс'ка зам'ус'бито у мидвєд'а.* Крім того, простежено зневажливу назву жіночих грудей: **цици** [цїци] -ий, мн., пор.: *Там так'їѡа цїци, ѡак в дѠбрєѡ мулудїци.* У говірці відомі й аугментативні утворення з цією ж основою: **цицна** [цицнá] -ив, мн., пор.: *ТѠно цїцнá свуйє пувїстанувл'áѡут'; цицюрї [циц'урї] -ив, мн., пор.: То тїѡа цїц'урї так в хулудєц'ї тилєпнули.*

Зафіксовано також зневажливі назви для волосся (як правило, вони стосуються надто довгого волосся в чоловіків): **пейсахі** [пєйсах'ї] -ив, мн., пор.: *Куліс' де так'їѡа пєйсах'ї хто завѠдив, ѡак с'Ѡ; пейси [пєйси] -ив, мн., пор.: Кон ше ц'їѡа пєйси да тиб'ї хто др'їзав!*

Зневажливими назвами людини, на обличчі якої багато веснянок, є іменники **рабуха** [рабу́ха] -і, ж., пор.: *А ти, рабу́хо, муўчі і ни бзива́йса*; **рабін** [ра́б'ін] -а, ч., пор.: *А чо вже с'ой ра́б'ін ту́тика шл'ага́йіц:а?* Зафіксовано зневажливу назви для того, хто погано бачить: **слепутинь** [слéпутин'] -тня, ч., пор.: *С'ой слéпутин' йак пріде пу вóду, то зал':é всéйко двурá.* Зневажливою назвою людини, яка недочуває, є іменник **глушман** [глу́шман] -а, ч., пор.: *Ой ти глу́шмане пустóйанс'к'і!*

Висновок. Найменування фізичних рис людини та частин її тіла в досліджуваних говірках становлять значний за обсягом шар конотативної лексики зі складною внутрішньою структурою. Розглянутій тематичній групі лексики притаманна лексична й семантична варіантність. У більшості випадків одне і те ж значення в говірці реалізується кількома паралельними, структурно строкатими утвореннями (помічено, що великі синонімічні ряди утворюють слова з модальністю негативної оцінки). Значна кількість лексем цієї тематичної групи – семантичні діалектні експресиви.

Категорія оцінки в липенській говірці виражається двома основними засобами: самою назвою, у семантиці якої закладена експресивність, а також за допомогою стилістично маркованих суфіксів (особливо згрубілих). Допоміжну роль в емоційно-експресивному наповненні лексем відіграє контекст.

Література

1. Глуховцева К. Д. Емоційно-експресивна лексика в українських східнослов'янських говірках // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Філологічні науки. – № 3. – 2003. – С. 246-253.
2. Громик Ю. В. Лексика тематичної групи „риси характеру людини та її поведінка” в поліській говірці с. Липне // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: Збірник наукових праць. – Вип. 4.– Луцьк: Вежа, 2007. – С. 63-82.
3. Гуцуляк Т. Є. Образний компонент у семантичній структурі діалектної лексики // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича: Збірник наукових праць. – Вип. 428-429: Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 118-123.
4. Дворянкін В. О. Лексико-семантичні групи назв на позначення фізичних рис людини (на матеріалі говірок Володарського району Донецької області) // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 266-268.
5. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / В. О. Дворянкін; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2006. – 23 с.
6. Дворянкін В. О. Оцінне й неоцінне в говірковій номінації (на матеріалі говірки с. Олексіївка Великоновосілківського району Донецької області) // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура. – Львів, 2003. – С. 130-138.
7. Кананенка Т. М., Малажай Г. М. Аценачныя назвы асобы ў гаворках Брэстчыны // Жывое народнае слова: Дыялекталагічны зборнік. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – С. 153-159.
8. Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ, 1999. – 76 с.

9. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.
10. Черкес Н. Д. До питання про функціонально-експресивне навантаження збірних імен в українських говорах карпатського регіону // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 100-113.